

ԵԿԵՂԵՑՈՑ-ՊՆՏՄՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑՈՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այն ատեն Արեւիլքի մէջ պիտի սկսէին հաւատալ Հոռոմի անշահախնդրութեան և անոր բաղձանքներուն անկեղծութեան, Մինչև հիմա կը տիրէ այն գաղափարը, թէ Հոռոմի բոլոր ըրածները ճշմարտապէս քրիստոնէական հոգիէն առաջ չեն գար, այլ լոկ ամբարտաւանութենէ և տիրապետելու անյաղ բաղձանքէ, Եթէ Հոռոմ կը յաջողի Արեւիլքանները իր այժմեան տիրող պրոլետարիան հպատակեցնել, ստույգ է որ անկէ արտաքին օգուտներ կը քաղէ, իր իշխանութիւնը աւելի մեծ կ'ըլլայ, վասնզի բոլոր աշխարհի վրայ տիրապետողի մը կերպարանքը կը ստանայ, իր ազդեցութիւնը կը կրկնապատկուի, և Նոյնիսկ աւելի գու-

կամ [տկ]արութեան կարծիս առնեն կամ փոփոխման, կամ մահկանացութեան ի մարմինն Քրիստոսի նախ քան զխաչն. [զի] ահա աստուածային զիրք միւսնոյն աւրինակ ասացին [լինել] զՔրիստոս անգիտին իսկ յարգանդէ կուսին և [մինչև ցխ]աչն և մինչև [ց]լաւիտեանս. ըստ որում ասէ Պաւլոս. Յիսուս Քրիստոս երէկ և այսօր նոյն է և յաւիտեան, Յետ այսր ամենայնի տեսցուք զհարց[եալսն ի ձէնջ], թէ զի՞րոք փոքր տեսակ չափովք [քանակեալ փայ]տ իսպին և զիտակէզն կարողա (էջ 255բ) [նայր տանել] զանբովանդակելին և զամենա[ծախն Աստուած. զի] ահա Տէր Աստուած մեր հոգի ծախիլ է, [Արդ զարմ]աք ընդ անտիղի և ընդ հանդէպ [հարցու]նիդ. զի թէ վասն փոքրութեան չափոյն [ան]լիք ոչ կարող]անալ տանել. ապա ոչ երկինք և եր[կիր և ոչ միա]համուռ աւանայն արարածք բաւա[կան են տա]նել զնա, թող թէ այս ինչ կամ [այն, որպէս ասէ] Սողոմոն յողաւթն իւր, թէ երկինք և երկն[ից երկինք] չեն քեզ բաւական. զի՞րոքք տունս այս կարէ տանել զքեզ . . . »:

ՊՐՈՑ. - ԴՈԿՏ. Լ. Մ. ՄԵԼԻՔՈՒՄԵՐ - ԲԷԿ

մարտիր ալ ձեռք կը ձգէ, այդ տոթիւ յառաջ գալիք բողոքի դատարէն և արտօնութեանց խնդրանքներէն, հայրն, Այնպէս որ միշտ պիտի կարենայ ըստել թէ այսպէս վարուած ատեն՝ եսականութեան դժուրեւէն առաջնորդուած է, Եթէ Արեւիլքի եպիսկոպոսները Հոռոմէ ճանչցուած ըլլալու համար, հազարաւոր ֆրանքներ պիտի վճարեն հաստատութեան կոնգակ ստանալու համար, ինչպէս որ պարտաւոր են ընել այժմ Արեւմուտքի եպիսկոպոսները, ի զուրկ աշխատինք Արեւելեաններուն հաւատացնել, թէ հոգիներու փրկութեան համար է որ անոնց միութեանը հոսէ կ'ըլլանք, իսկ եթէ ընդհակառակն Հոռոմ որոշէ և հաւանի Արեւիլքի հանդէպ իրաց նախկին վիճակը վերանորոգել, և անոնցմէ զանգ մը իսկ ստանալու չհետամտիլ, թիւրեմ այդ կողմերուն տիրապետողը երեսու չկարենայ, բայց ասկէ շատ աւելի մեծ պատիւ մը ստացած կ'ըլլայ, իրացնէ անգին պատիւ մը, Ոչ ոք այն ատեն պիտի կարենայ իր զիտումը մեղադրել, և արեւ պէս լուսաւոր պիտի երևայ, թէ նա ուրիշ բան չի փնտրեր՝ բայց եթէ Աստուծոյ փառքը և հոգիներու փրկութիւնը:

* * *

Բայց տակաւին կը մնայ կարգադրել միութեան խնդրին ամենէն դժուարին կողմը, այսինքն զաւանակաւ տարբերութիւնները, որոնք զարհրէ ի վեր Եկեղեցիներու միջև կը տիրեն, Ինչպէ՞ս լուծել այդ ստուգապէս ամիսածանր խնդիրը, Հնար է՞ արդեօք որ միութիւն տեղի ունենայ երբ դաւանութեանց տարբերութիւն կայ: Բացարձակապէս պէտք չէ՞ արդեօք որ Լատին Եկեղեցին հրաժարի իր զաւանուութիւններէն, որոնք անազան հոչակուեցան ու հաստատուեցան, և ուսուցուած չէին նախկին քրիստոնէութեան մէջ. կամ թէ պէտք չէ՞ որ Արեւելեան Եկեղեցին ընդունի Արեւմուտքին կազմած նոր դաւանութիւնները, Եկեղեցիներու միջև ճշմարիտ միութիւն մը կամ անկեղծ բարեկամութիւն մը կրնա՞յ արդեօք գոյութիւն ունենալ, եթէ աստուածաբանական խնդիրներու վրայ համաձայնութիւն չըլլայ: Յայտնի է թէ ո՛չ:

Եկեղեցական միութիւնը ամէն ատեն հնթադրած է հաւատոյ միութիւնը: Բայց կրնամք արդեօք յուսացուի որ Եկեղեցիներէն մէկը կամ միւսը, իր վարդապետութեան կէտերէն հրաժարի: Արեւելեան Օրթոդոքս Եկեղեցին ստուգապէս զայն երբեք պիտի չընէ: Նա ամէն զաւանութիւնները անփոփոխ պահած է, ինչպէս որ անոնք քարոզիչացան Կաթողիկոսայ Եկեղեցւոյ ամէն անդամներէն, նախնական ջրիստոնէութեան ատեն: Նա գերութեամբ պիտի չընդունի Արեւմտեան Եկեղեցիին առանց իր գործակցութեան հաստատած զաւանութիւնները: Ինչ որ նա Փլորինտիոյ մէջ ստորագրեց, յոժարութեամբ չէր, այլ պարագտներէ բռնադատեալ հաւանութիւն յայտնեց, ինչպէս հնար է յուսալ որ Արեւելեան Եկեղեցին զաւանի Հոգւոյն Սրբոյ եւ Սլովոլոյ քրիստոմը, քանի որ նա կը հիմնուի Աւետարանին բառական բացատրութեան վրայ, Եկեղեցւոյ հայրերուն վկայութեան վրայ, Կոստանդնուպոլսոյ տիեզերական ժողովին վճռի վրայ, և ընդհանրապէս ընդունուած հանգանակին վրայ, որոնք ամէնքն ալ ի Հօրի թղթումէն զատ ուրիշ բանի մասին չեն խօսիր: Նոյնն է ուրիշ շատ մը զաւանական կէտերու մասին ալ, որոնցմով իրարմէ կը բաժնուինք: Լատին Եկեղեցին ալ կրնամք արդեօք իր կողմէն հրաժարիլ հետագայ ժամանակներու զաւանութիւններէն, որոնք կը պատկանին Հոգւոյն Սրբոյ թղթման, կամ մաքրաբանի ցոյութեան, եայլն: Մտքէ իսկ անցնելու բան չէ. որովհետեւ Լատին միշտ պիտի ըսէ, թէ իր կազմածները հին վարդապետութեան պարզաբանութիւնները կամ ճշգրանութիւններն են: Բայց արդեօք իրաւացի է որ այս պատճառով բռնադատէ իր Արեւելեան ջոյրը, ինչպէս զայն բրաւ Լուգոսիի և Փլորինտիոյ մէջ: Ո՛չ, և գարծառ ո՛չ: Որովհետեւ այս կերպով կեղծաւորութիւնը պաշտպանած կ'ըլլայ, և բռնադատած կ'ըլլայ ուրիշները զաւանիլ այն պիտի կէտեր, որոնք անոնց համոզմամբ ճշմարիտ չեն: Ինչ կը մնայ ուրեմն ընել, Կացուցութիւնը յուսահատական չի՞ դառնար արդեօք: Դարեմով վիճաբանութիւններ չառնակուեցան այդ խնդիրներուն շուրջը, և երբեք չկրցան քայլ մը առաջ տանիլ:

միութեան խնդիրը: Քանի որ երկու Եկեղեցիներու ալ տեսակէտը բացարձակապէս իրաւացի կը տեսնուի, ոչ մին և ոչ միւսը հնար է իբր հերետիկոս ամբաստանել: Ինչ կը մնայ ուրեմն ընել, բայց եթէ համաձայնութեան կերպ մը գտնել:

* * *

Պետք կ'ըլլար ցուցնել և հաստատել թէ, գոնէ շատ տեսակէտներու ներքեւ, հաւատքի իսկական տարբերութիւն չկայ, և թէ երկուքին մէջ եղած տարբերութիւնները՝ աստուածաբանական բանաձեւերու խնդիրներն են: Այդ պարագային միութիւնը իսկոյն հնարաւոր կը զառնար, և երկու Եկեղեցիներէն իւրաքանչիւրն ալ կրնար պահել իր վարդապետելու և զաւանելու կերպերը, և մէկը միւսին իր զաւանաբանութեան ոճը ստիպողական չէր դարձնիր: Ուրեմն Արեւմտեան Եկեղեցւոյն պարտքն է, որ Արեւելեան Եկեղեցիին բացատրէ ու հաստատէ, թէ իր նոր կազմած հաւատոյ վճիռները ուրիշ բան չեն, բայց եթէ հաւանք քրիստոնէութեան մէջ ընդունուած նախընթացներէն քաղուած եզրակացութիւններ: Այն ատեն Արեւելեան Եկեղեցին ալ կրնայ այդ տեսակէտը իբր օրինաւոր և կանոնաւոր ճանչնալ, առանց պարտաւորեալ ըլլալու ինքն ալ միևնոյն կերպով վարուելու և անոր զաւանական վճիռները ջրորդելու, և այսպէս կրնան երկուքը իրարու հետ հաշտ պարիլ, և փոխադարձաբար զիրար չզգատափետել:

Իրաւ որ հնար չէ Եկեղեցական հաղորդակցութիւն մշակել այն հերետիկոսներուն հետ՝ որոնք սխալ վարդապետութիւններ կը սորվեցնեն: Բայց ինչո՞ւ ներքին պիտի չըլլայ, որ Եկեղեցւոյ մէջ գտնուին այն պիտիներ, որոնք ամենեւին մոլորութիւն մը չեն վարդապետեր, բայց միանգամայն չեն զաւանիր ամէն կէտերը զորս Արեւմտեան Եկեղեցին այժմ էլ վարդապետէ: Անշուշտ հին դարերու սուրբ հայրերը Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ տեղաւորներ էին, և նոյնիսկ Եկեղեցւոյ ամենէն մեծ զարդերն էին, բայց այսուհանդերձ անոնք չդաւանեցան, թէ Հօգին Սուրբ կը թխի ի Սլովոլոյ, թէ մաքրաբան մը կ'ըլլայ, թէ Սուրբ Կոյսը առանց մեղաց տնտրատ յղացած է, և այլն: Արդ, Արեւելեան Եկեղեցին տակաւին այդ կերպ

նոյն կացութեան մէջ կը մնայ։ Ան չի մասնակցեցաւ Արեւմտեքի մէջ կատարուած վարդապետական ընդլայնութեանը, որոնք իրեն համար օտար մնացին և հիմա այլեւս անհնարութեան մէջ կը գտնուի. այդ Արեւմտեան գործողութիւնները ճանչնալու։ Թող իրեն իրաւունք տրուի պահել այն դրութիւնը. զոր ունէին նախնի դարերու ստորերը։ Թող իրեն ներուի փրկութեան հասնիլ այն հաւաքով, զոր ունեցան մարտիրոսները, և զոր դաւանեցան Եկեղեցւոյ վարդապետները։ Աստուածարանական կարծիքներու տարբերութիւններ պէտք չէ որ արգիլեն Եկեղեցիներու միութիւնը։

Պէտք է նշոյնիկ յայտարարել, թէ այս կերպ միութիւնը նոր ստեղծուած կամ նոր հաստատուած խնդիր մը չէ, այլ միայն աւելի բացայայտ և աւելի կենդանի ձև մը տալ է այն միութեան՝ որ միշտ եղած էր, և որ երբեք ամբողջապէս կորած չէ։ Աւելի լաւ բացատրելու համար կրնանք ըսել, թէ երբեք Արեւելք և Արեւմուտք իրարմէ բոլորովին չբաժնուեցան, այլ միայն ցաւալի պաղովութիւններ և նախանձընդդէմ հակառակութիւններ տեղի ունեցան, և պէտք է որ միութեան կէտերը աւելի ուժովման և յարաբերութիւնները արտաքին և տեսանելի ըլլան։ անտեսանելի ըլլալին չի բաւեր։ Այս կերպով տեղի կ'ունենայ հաւատոյ միութիւն մը, միեւնոյն աստիճանի վրայ կողմէ տարբերութիւն մը ինչ ինչ կէտերու վրայ, որոնք մէկուէն կողմէն բացայայտ կերպով ծանցուած կ'ըլլան, իսկ միւսին կողմէն ծածուկ կերպով ճանչցուած, այսինքն, իբր հինէն ընդունուած վարդապետութեանց մէջ լռելեայն պարունակուած կէտեր։ Եւ եթէ ապագային տիեզերական ժողով մը գուժարուի, ուր ազատաբար հաւաքուին բոլոր ջրիտոնէութեան մասերը, և Արեւելեաններն ալ, առանց բարոյական ճնշում և բռնադատութիւն կրեալ, համոզուին Արեւմտեաններուն վարդապետածին ճշմարտութեանը և պաշտօնապէս ընդունին առանց ըսածները, այն աստիճանի Արեւելեան Եկեղեցին ալ կրնայ բացայայտ կերպով ուսուցանել Արեւմտեանին ընդունած ճշմարտութիւնները, ինչ որ ստուգուի փափաքելի և երջանիկ կացութիւն մը եղած կ'ըլլայ։

Ահա թէ ինչ կերպով կ'իմանամ ես եր-

կու Եկեղեցիներու միութեան իստքը։ Այդ միութիւնը պէտք է ըլլայ ամէն տեսակէտի ներքեւ ազատ գործողութիւն մը, և ոչ թէ խիղճներու վրայ ընդադաւան ճնշում մը։ Ուստի ինչ որ ես միութեան վրայ կը խօսիմ ու կը գրեմ, կ'ուզեմ որ ճիշդ ու ճիշդ այս իմաստով աւելուի։ Եւ ոչ Հատիկները կ'ուզեմ խաբել և ոչ Արեւելեանները, կարծեցնել տալով, թէ միութեան գաղափարին ներքեւ բոլորովին տարբեր բաներ կ'իմանամ։ Թերեւս այստեղ յայտնած տեսութիւնս հակառակ ըլլայ ասկէ առաջ իմ ըսածներուն և գրածներուն։ Բայց որչափ աւելի կը քննուի ու կ'ուսուսեմստիւտի այդ խնդիրը, այնչափ աւելի կարծիքները կը փոխուին։

* * *

Այժմ պէտք է քանի մը խօսք ալ աւելցնել այդ նպատակը իրագործելու համար պէտք եղած միջոցներուն վրայ, այսինքն, Եկեղեցիներու արտաքին և տեսանելի միութիւնը իրականացնելու վրայ։ Այդ միջոցները իմ կարծիքով շատ պարզ են։ Առանց երկու զէնքեր են, շատ հին և ամենուն ծանօթ, այսուհանդերձ շատ քիչ անգամ գործածութեան դրուած։ Միեւնոյն այս երկու զէնքերն են որ ամէն կրօնական գործի մէջ ալ պէտք է գործածուին. ստոնց անունն է, ճեմարտութիւն և սեհ։ Ժշմարտութիւնը ամէն մարդ անկեղծաբար կը գողէ. բայց այսուհանդերձ շատ ցանցառ կերպով կիրառութեան կը դնէ։ Ժշմարտութիւնը պէտք է ճանչնալ ինչպէս որ է, և ուրիշներուն ճանչցնել ինչպէս որ կը ճանչցուի։ Ժշմարտութեան վախճալու չէ, ան միշտ գեղեցիկ է և միշտ թագուհի, նոյնիսկ եթէ երբեմն կը վախցնէ ալ։ Ժշմարտութիւնը ճանչնալու մէջ թերութիւնը, միշտ ինքն իրեն վրէժխնդիր կը դառնայ. իբր պատիժը իր մէջն է։

Արեւմուտքի մէջ երբեք մարդ չէ եղած որ վերոյիշեալ Արեւելեան խնդիրները խնդրեամբ ճանչնայ։ Բան մը աղէկ ճանչնալու և հասկնալու համար, պէտք է ոչ միայն մէկ կողմին ըսածը լսել, այլ և միւս կողմին խօսածն ալ մտիկ ընել։ Արեւելեան խնդիրը մշակելու համար, պէտք է Արեւելեաններու հոգին ճանչնալ, Արեւելեան Աստուածարաններուն փաստերը լսել,

Արևելեան Սկիզբացոյ բաղձանքները իմանալ, Բայց ո՞րն է բռնուած կերպը: Արևմտեաններ իրենց սենեակին մէջ կը փակուին, միշտ իրենց գաղափարներով կը սնանին, միւս կողմին փաստերուն դիմաց աչքերին կը փակին, և կ'ուզեն խնդիրը լուծել միմիայն իրենց տեսութիւնն վրայ հիմնուելով: Հետեանքը ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, բայց եթէ կարծատես ու նախապաշարեալ, և սակայն անիրաւ գատառտան մը:

Ամենէն առաջ պէտք է փնտռել ճշմարտութիւնը, Եկեղեցիներու բաժանման գլխաւոր սկզբնականութիւնն վրայ: Յանցանքը միմիայն Արևելեաններուն վրայ կ'ուզուի նետել, և նկատի չ'առնուիր Արևմտեաններու կողմէ գործուած սխալներու և յանցանքներու երկար շարքը: Միմիայն Փոտոսի պակասութիւնները մէջադիւղ կը բերուին, և Քին քննուիր անոր հակառակորդին՝ Նիկողայոս Արևմտեանները, որոնք մեր առջև կը պարզեն թէ ինչպէս այդ քաջանայապետը, իր ամբարտաւան հոգեւոր, իր խրոխտանքներով, Կոստանդնուպոլսոյ Եկեղեցիին վրայ կատարելագոյն տիրապետելու ձգտումներով, և զայն Հռովմայ Եկեղեցւոյն մասի մը վերածելու նպատակով, նոյնպէս պատասխանատու է բաժանման առաջ գալուն, որչափ Փոտոսը: Միքայէլ Կիրովարիոս իրաւամբ կը մեղադրուի, բայց չեն ուսումնասիրուիր իր հակառակորդին՝ Լեոն Թ. պապին նամակները, որոնք լուստանքներով լեցուն են, և գիմաղինին հագին զկծեցուցանելու և զգացումները վերաւորելու համար գրուած: Սովորաբար ուրիշ բան չի յիշուիր, բայց եթէ պապին նուիրակին՝ Հուսիսիրոսոս կարտինարին բռնուն ընթացքը և յախուռն ոգին, որոնք ստոյգ իրաց վիճակը բարեւոքելու միջոցներ չէին: Եթէ ես ալ Արևելեան խնդրին վրայ դասախոսութեանց մէջ՝ այդ կէտերը չ'ընտելի, պատճառը այն է, որ տակաւին լաւ կիրպով ուսումնասիրած չ'էի այդ պապերուն նամակները:

Երբեք Արևմտեաններ այնքան առաջ կ'երթան ըսելու, թէ Արևմուտք միծամիծ բարիքներ ըրած է Արևելքին: Եւ ամենեւին մտադրութիւն չեն դարձնիր, որ Արևմտեան ազգերուն, նոյնիսկ պապութեան ալ ձգտումներն ու քաղաքականութիւնը

ուրիշ բան չէին, բայց եթէ միշտ, գոնէ վերջին ժամանակներուն մէջ, Արևելքի գէմ ուղղուած թշնամութիւններ, կը մոռնան իսկ, թէ Կաթոլոս Մեծը պատկերու համար, հարկ եղաւ պաշտօնագէտ կործանել Բիւզանդական գահը, և թէ մինչև իսկ Յոյն վեհապետներուն ուղեցնի զլսնալ անոնց հնաւանդ Հռովմէական կայսր տոհմը: Չեն յիշեր թէ Բիւզանդիոնի կայսրերուն գէմ պատերազմներ մղուեցան, և թէ Իտալիոյ մէջ ունեցած օրինաւոր ստացուածքները յափշտակեցան Կոստանդնուսեան սուտ տըւութեան պատրուակին վրայ հիմնուելով: Կը մոռցուի ևս թէ կործեցեալ իսլաւներն եղան, որ Արևելեան կայսրութիւնը կործանեցին, Յունաստանը նուաճեցին և դարբնու տեղութեամբ զայն ճնշեցին և սարկացուցին: Կը մոռցուի նոյնպէս, որ իննովկենայոս Գ. պապին հրամանով, առանց խղճահարութեան յափշտակեցին Յոյններուն եկեղեցական ստացուածքները, ու անոնց եկեղեցիները Լատին եկեղեցիներու վերածեցին: Յոյն եպիսկոպոսներ իրենց անթուրեմէ վնասեցին, նոյնիսկ բազմամեայ թեմակաները:

Պէտք է ճշմարտութիւնը ճանչնալ դասական տարբերութեանց մասին ալ, և եթէ կ'ուզուի այդ գիտնիլ վրայ համաձայնութեան մը յանգիլ, պէտք է նախապէս իրաց կացութիւնը գիտնալ, թէ ինչ և ինչպէս է:

Բայց ահա ճիշդ այս կէտն է, որ միշտ զանց եղած է:

Այդ խնդիրներուն վրայ շատ գրուած է, և մասնաւորապէս Հոգեւոյն Սրբոյ ըղբման և բաղարձ հացի կիրառութեան համար, որ Միջին դարերուն իբր վարդապետական կէտ մը նկատուած էր, և ոչ իբր պարզ եկեղեցական բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիր մը: Այդ մասին ալ կը պահելին հակառակորդներուն տեսութեանց և իսկական զօտարութեանց ծանօթութիւնները: Իւրաքանչիւր կողմ խնդիրը իր տեսակէտէն նկատի կ'առնէր, իր ուղած կերպով կը պատճառարանէր, և երկու կարծիքներուն համաձայնութեան գալը միշտ անհնարին կը դառնար:

ԹՐՂՎ. Մ. Ա. Օ.

(Շարունակելի՝ 3)